

הרב זאב סולטנוביץ'

עקרונות המשטר במדינה היהודית עפ"י התורה

(עיבוד שיעור בעריכת אסף ידידיה וגלעד לנדאו)

א. מבוא

העקרונות של המשטר במדינה היהודית עפ"י התורה נגזרים מתוך התפיסה של תפקיד המדינה והמשטר באופן כללי. לפיכך עלינו ראשית כל להבהיר את כוונתנו במושגים הנידונים: **המדינה**, היא הביטוי הריאלי של אותו היסוד הכללי המאחד בין כל האזרחים, בין בני האומה. המושג **אומה**, שהוא היסוד המאחד בין אנשים רבים, הוא מושג היסטורי תרבותי רוחני, כלומר, הוא נבנה במשך דורות¹. לעומת זאת, המדינה, היא ריאליזציה, מימוש של מושג האומה בכל שעה ושעה, בכל דור ודור, אותו יסוד כללי של תוצאה של מה שמאחד בין בני אומה אחת צריך לבוא לידי ביטוי מיידי כל שעה ושעה. וזו היא בעצם המדינה: ההתארגנות הזו של האנשים הקונקרטיים במקום המסוים, בשעה המסוימת, במצב המסוים. **המשטר**, עניינו במדינה, לאזן ולבטא נכון את כל הנטיות השונות, את כל הצרכים השונים ואת כל הפנים שקיימים בחברה הזו ובאומה כישות היסטורית-תרבותית.

ב. מבנה המשטר ואופן פעולתו

המבנה החברתי ומרכיביו משקפים את צרכי היסוד החברתיים, אותם אנו מוצאים גם בנפש הפרטית. לאדם צרכים שונים, נטיות שונות ומנוגדות, היוצרות אי-שקט, מתחים ותסיסה פנימית. כדי שיוכל לחיות את חייו בשקט ובנינוחות, ואף לתת ביטוי יוצר לכל חלקי אישיותו, הוא נדרש להסדיר את כוחות נפשו, למצוא את האיזון בין הקטבים, להתאימם ולגבשם לכלל יישות אורגנית אחת. "החסיד הוא המושל, שהרי כל חושיו וכוחותיו, הנפשיים והגופניים סרים אל משמעתו, והוא מנהיג אותם הנהגה מדינית ממש" (כוזרי מאמר ג', ה').

באופן כללי, ניתן להבחין בנפש האדם בארבעה פְּשָׁרֵי יסוד בסיסיים, המוכרחים לבוא לידי ביטוי: א. היכולת הפיזית - כוחו, כושרו ומגבלותיו. והיכולת הרוחנית, המתפצלת ל: ב. יכולת אינטלקטואלית-מוסרית - כללי האבחנה בין טוב לרע, בין ראוי ומגונה. ג. יכולת דתית - השפעה על המציאות באמצעות טקס, פולחן וקשר לכוחות על-טבעיים.

1. אודות אופיה הייחודי של האומה הישראלית ראה להלן בסעיף ז'.

ד. היכולת להיות מושפע מן המציאות העל-טבעית. לא משפיע בתורת פולחן, אלא כמקור יניקת כוחות והתחדשות רוחנית ואפילו גופנית.

כאמור, ארבעת צרכי יסוד אלה קיימים גם בבסיס כל חברה ומדינה, אשר נדרשות לשאלה: כיצד להתייחס אל צרכים אלה, איזה מהם יפעל בצורה ממוסדת, איזה יקבל תוקף וסמכות, ומה תהיה מערכת היחסים ביניהם.

עיקר עיסוקה של תורת המשטר, ושל כל חברה ומדינה המנסה להסדיר את חייה באופן נכון וצודק, הינו במציאת האיזון הנכון בין המוקדים השונים, באופן מיסודם, בהענקת כוח עצמאי לכל אחד מהם מחד, ומאידיך בקשירתם למערכת אחת של איזונים וכפיפויות במערך המשטר הכללי. במהלך ההיסטוריה האנושית, קיים חיפוש מתמיד אחר דגם של משטר, שיוכל להתמודד עם אתגר זה. ואכן אנו פוגשים צורות רבות ומגוונות של משטר, שבכל אחת מהן הובלט צד מסויים, פן מסויים מתוך המכלול, אשר הועמד במרכז החיים החברתיים והלאומיים, ועיצב על-פיו את שאר תחומי החיים.²

ג. סמכות המשטר – מקורותיה ואפיוניה

המשטר, בעיקרו, מבוסס על סמכות. מנין יונקת הסמכות את תוקפה? המקור המוכר והפשוט של סמכות הוא – השרירים, זאת אומרת, זה שיותר חזק הוא בעל סמכות. יכולה להיות סמכות שמבוססת על כח, אבל לא כח השרירים, לא הכח הפיזי, כי אם הכח הרוחני. למשל הסמכות הדתית. יכולה להיות סמכות רוחנית, לא דתית, אבל ששואבת את מקורה וכוחה מן האינטלקט – הסמכות האינטלקטואלית, כגון במוסדות האקדמיים. ויש כמוכן סמכות חברתית, אשר דומה יותר לכח הפיזי, מפני שהרוב חזק

2 כגון: מונרכיה - שלטון של מלך בעל סמכויות מוחלטות; אוליגרכיה - שלטון של קבוצת אצילים ללא שיתוף הציבור; תאוקרטיה - שלטון כהני הדת; רפובליקה - שלטון של נבחר ציבור; דמוקרטיה - שלטון העם.

בדגם המשטר במדינה המודרנית, שהינו תוצאה של נסיון היסטורי רב יסורים ותחפוכות, התגבש מבנה משוכלל, יחסית, האמור לענות על אותם צרכי יסוד הנזכרים לעיל. בדגם זה אנו מוצאים אבחנה בין ארבע רשויות: הרשות המבצעת - העוסקת בצד הפיזי של החיים, בסידורם וארגונם; הרשות המחוקקת והרשות השופטת - העוסקות בקביעת מערכת הערכים והנורמות, ובהתאמת החיים, על מורכבותם וחד-פעמיותם, אליהם; ורשות נוספת, שאינה ממוסדת. אך משמשת כמערכת ביקורתית של החברה והמשטר, כדוגמת: העיתונות, האקדמיה והאמנות. הדת בחברה המודרנית אינה ממוסדת השלטון (שאלה נפרדת היא, כיצד ובאיזה אופן באות לידי ביטוי הנטיות הרוחניות-דתיות שבנפש האדם בחברה זו).

להלן נראה שדגם זה, אבל משוכלל ועמוק הרבה יותר, הן מבחינה טכנית והן מבחינה ערכית-מוסרית, קיים מלכתחילה בתרבות היהודית זה אלפי שנים.

יותר מהמיעוט, ולו במבחן הפשוט של כח השרירים. מכאן שהרוב קובע גם בשביל המיעוט.

סמכות מתחלקת לעוד שתי תת-קבוצות: האחת, סמכות שבאה לידי ביטוי באופן פוזיטיבי, כלומר בונה, חיובי, סמכות שעושה משהו ומקובלת על הציבור: נבנים בניינים, כבישים, השקעות חקלאיות וכדו'. השניה, מבוססת על הכח הנגטיבי, הביקורת. גם ביקורת היא חשובה מאד, זאת לא עשייה חיובית, זו שלילת עשייה מסוימת או שלילת אי-עשייה מסוימת.

ד. מבנה המשטר עפ"י התורה

לכאורה אפשר לחלק את הרשויות עפ"י התורה לארבע: מלך, כהן, חכם ונביא³. ארבע רשויות אלה מביאים לידי ביטוי את הכוחות השונים הפועלים בעם ובנפש היחיד, כפי שצינו לעיל, והינם יונקים ממקורות סמכות שונים בהתאם לתפקידם:

א. **מלך**, עיקרו מבוסס על כח פיזי. כלומר, המלך מבסס את עצמו על כוחו של הצבא, כוחה של משטרה, כוחות של כפיה - ואלה הסמכויות שניתנות לו. כמובן שהוא שייך למה שקוראים היום הרשות המבצעת, כלומר, מבטא את הצד הפוזיטיבי. הוא צריך לעשות דברים. הוא קיים למען עשייה כלשהי.

ב. **הכהן** - מייצג את הסמכות הפולחנית-הדתית. המקדש והפולחן הינם הקשר הממוסד בין אלוקים לאדם, והכהן מתפקד בתורת שליח - "שלוחא דרחמנא ושלוחא דידן"⁴. הדת היא כח, אמנם לא פיזי, וסמכות הכפייה היא שונה, אבל יראת העונש מהשמים הרבה יותר חזקה מאשר יראה מכח וכפיה פיזית שהכהן יכול להפעיל נגד מישהו. יראת עונש דתית, זה מה שמבסס את הסמכות הזו. גם כהן זו סמכות חיובית. הוא חייב לעשות דברים. עניינו, עבודה בבית המקדש. מעבר לכך, הפעולה הפולחנית נוגעת אף במעשים המשמעותיים ביותר לציבור וליחיד: שנה גשומה או שחונה⁵, יציאה למלחמה⁶.

3 ארבע הרשויות מופיעות בתורה במקום אחד, בתחילת פרשת שופטים (מלך - דברים יז פסוקים יד-כ, כהן - שם יז, חכם - שם ח-יג, ונביא - שם טו-כב). אבחנה בין רשויות אלו עושה הנביא ירמיהו, בביקורתו על כל חלקי ההנהגה בעם (פרק ב, פסוק ח): "**הכהנים** לא אמרו איה ה', **והופשי התורה** לא ידעוני, **והרועים** (=המנהיגים) פשעו בי, **והנביאים** נבאו ובעל ואחרי לא יועילו הלכו". כמו כן מצינו את אותה אבחנה בביקורת דומה ע"י הנביא צפניה (פרק ג פסוק ג-ד): "**שריה** בקרבה אריות שואגים, **שופטיה** זאבי ערב לא גרמו לבקר, **נביאיה** פוחזים אנשי בוגדות, **כוהניה** חללו קודש חמסו תורה".

4 בשני צדדים אלה בהבנת מהות תפקידו של הכהן, הגמרא מתלבטת (נדרים לה): ולא מגיעה לכלל הכרעה

5 בתפילת כהן גדול ביום הכיפורים: "יהי רצון מלפניך... שאם תהיה שנה זו שחונה - תהיה גשומה... ולא יהיו עמך ישראל צריכים לפרנסה" (רמב"ם עבודת יו"כ, פרק ד הלכה א).

6 כהן משוח מלחמה (רמב"ם הלכות מלכים, פרק ז הלכות א-ג).

ג. **הסנהדרין**, בי"ד או החכם שואבים את סמכותם בעיקר ממעמדם האינטלקטואלי. הסנהדרין אינם נציגים של האינטרסים החברתיים (כדוגמת הרשות המחוקקת), אלא נציגים של החכמה. כמובן שבמצב המיוחד של האומה הישראלית יש גם למלך, וגם לסנהדרין ולכהן, גיבוי דתי. זו לא סמכות מנותקת מהדת, מפני שהדת היא בעצם התכונה המאפיינת ביותר את הקיום הישראלי. הרוחניות הזו, הקשר עם האלוקים, מה שבדרך כלל קוראים "הדת", הוא מתמיד וחודר באומה הישראלית, לא פחות מאשר קשר נורמלי של כל אדם ושל כל אומה עם הטבע, עם האדמה ועם הכוחות המוחשיים. וכמובן שגם הסנהדרין שואבת את כוחה מהדת, אבל היא מתייחדת במקורה האינטלקטואלי, ועל כן היא מבצעת כאן תפקיד של חקיקה ושיפוט. כאן מהעשייה החיובית המובהקת של מלך וכהן אנו עוברים למצב ביניים: הסנהדרין כן עוסקת בעשייה - במיוחד עשייה חקיקתית של גזירות ותקנות ע"י פרשנות של תורה שבעל-פה ותורה שבכתב, אבל גם בשיפוט וביקורת - שזה הכח השולל, הכח הביקורתי, הכוח הגודר את העשייה. השלילה היא שלילת ההתפרצות הבלתי-מבוקרת של כח העשייה.

ד. **הנביא** - זו רשות לא ממוסדת, אשר עיקרה כח ביקורת ולא כח עשייה. אמנם גם נביא כשהוא בתפקיד של חכם, חבר סנהדרין, יועץ למלך, או לפעמים כהן, הרי גם הוא שותף לסמכות עושה, אבל כנביא הוא נשלח כדי לרסן, להנחות, לבקר⁷. ההנחיה שלו הינה הנחיה עקרונית, כדי להביא לידי תיקון של עוול, איזון של משהו שכבר קיים ועוות. לכן הנביא הוא הרשות הבלתי-ממוסדת ביותר, והבלתי-תלויה ביותר. ככל שרמת המיסוד יורדת כך גם התלות יורדת, התלות בממון, התלות בציבור ובמוסדותיו האחרים. מידת שיתוף הפעולה של הנביא נובעת מחרותו, כך שהוא הקרוב ביותר אל העם הלא-מאורגן, כלומר, אל אותה התשתית העממית הלאומית החברתית, שעל גביה נבנה המשטר.

אם הכהן מייצג את הקשר הדתי-פולחני הממוסד, והסנהדרין - מוקד לפתרון בעיות אינטלקטואליות-שיפוטיות, תפקידו של הנביא לייצג את התכלית והחזון. ובכך הוא מהווה השלמה לשני המוקדים האחרים - כהונה ומלוכה - שאינם מספקים בפני עצמם, מפני שהם יכולים להוריד את היחס שבין אדם לאלוקים אך ורק לפרטי פרטים של הפולחן או של קיום הדין המקובל. הנביא מאיר ומתווה את הדרך, ומרענן את החזון ע"י הקשר החי עם אלוקים.

כדאי לציין, שמוסדות אלו - סנהדרין, כהונה ונבואה - חורגים בתפקידם מן המיסוד המדיני-חברתי. כולם עוסקים בתפקיד חינוכי של הנחלת המסורת והלימוד לדורות הבאים. על ידי כך אנו רואים את הזיקה בין המדינה כארגון חברתי לבין האומה

7. "אלמלא חטאו ישראל, לא ניתן להם אלא חמישה חומשי תורה וספר יהושע בלבד" (נדרים כב.). מכאן אנו רואים, שהנבואה באה כדי לרסן את התפרצות הכח המעשי של החברה ומוסדותיה.

כישות היסטורית-רוחנית. הרציפות והקשר הזה חייבים להיות ברורים ואכן הרציפות הזו באה לידי ביטוי במשטר של המדינה היהודית האידיאלית.

ה. צורת המשטר

ענין חשוב נוסף שיש לעמוד עליו בהקשר הנידון הוא: צורת המשטר. מכיון שהמדינה היא ריאליזציה של האומה, ברור הדבר שבמעבר הזה בין אומה למדינה אנו מתייחסים אל הקונקרטי. קונקרטיות, פירושה, שאמנם "חברה" ו"מדינה" הינם מושגים כלליים, אבל בפועל הן מורכבות מאנשים שונים, בעלי אינטרסים שונים, כשרונות ונטיות שונות. השאלה הגדולה היא: כיצד השוני הזה יבוא לידי ביטוי לטובה, ככח מועיל, במדינה, בתפקוד המעשי שלה. כאן אנו נפגשים עם שתי תפיסות בסיסיות: תפיסה אריסטוקרטית ותפיסה דמוקרטית.

אריסטוקרטיה - זו צורת משטר והנהגה, המבוססת על היחידים בעלי הייחוס, אלה שמתחנכים לשלטון או להנהגה. בזה יתרונו: הם מסוגלים ע"י שמם, ע"י הרציפות של השושלת, לאחד ולבטא את הצד הכללי של האומה. החסרון הוא ברור: אנו לא בטוחים האם כל נציג של אותה שושלת אכן ראוי באופן מלא להיות מנהיג. לכן בא הפתרון הדמוקרטי - שלטון הציבור. בחירת נציגיו עפ"י תכונותיהם, ואפשרות להחליפם אם הם הכזיבו. אלא שגם כאן יש חיסרון לא קטן. קל יחסית להיבחר לאדם שהוא נחמד, מאדם שהוא חכם. קל להיבחר לאדם שהתחנף לרבים והבטיח גדולות ונצורות, מאשר לאדם שהוא אמיץ ובעל דעה עצמאית.

בנקודה זו מתחלקות ארבע הרשויות לשתי קבוצות: מלוכה וכהונה⁸ - הן אריסטוקרטיות מובהקות. השושלתיות מועילה, ללא ספק, להנהגה המבצעת, כשהיא מביאה את יתרון המסורת בהתחנכות להנהגה ולביצוע. לעומת זאת, שתי הרשויות האחרות: הסנהדרין והנבואה - הן דמוקרטיות, כיון שהסנהדרין אינה מורכבת מיחסנים דווקא אלא מחכמים, ואין שום הגבלה של ייחוס. גם ממזר ת"ח יכול להיות בעמדה הגבוהה ביותר⁹. בודאי שהנביא יכול לבוא מכל חוג בעם, כדוגמת עמוס המעיד על עצמו שאינו נביא ואינו בן נביא¹⁰. אין כאן שושלתיות. יש כאן משקל רק לאישיות המסוימת הזו, תכונותיה, אופייה ויכולתה הרוחנית. ההזדמנויות הם שוות¹¹.

8. "בשלושה כתרים נכתרו ישראל: ...כתר כהונה - זכה בו אהרן; כתר מלכות - זכה בו דוד; כתר תורה - הרי מונח ועומד ומיכן לכל ישראל" (רמב"ם הלכות ת"ת פרק ג הלכה א).

9. "ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ" (הוריות דף יג).

10. "לא נביא ולא בן נביא אנוכי... כי בוקר אנוכי ובולס שקמים, ויקחני ה' מאחרי הצאן. ויאמר אלי ה': לך הינבא אל עמי ישראל" (עמוס פרק ז פסוקים יד-טו).

11. לפחות במוסד ה"חכם", באשר מצוות לימוד תורה מאפשרת לכל אדם ואדם להשתלם במדרגות התורה, הרי היא חובה לכל. כמו כן, למצוה זאת נתנו חכמים תוקף שוויוני, בתקנות שונות, שהביאו ללימוד

לסנהדרין, הבחירה נעשית על פי קריטריון חשוב מאד - שונה מהמשטרים הדמוקרטיים המוכרים לנו - ההישג האישי בתחום מקור הכח של המוסד הזה - התחום האינטלקטואלי-מוסרי. הדבר החשוב ביותר הוא התהליך שאותו תלמיד צעיר עובר בתחום הלימוד: הוא נכנס לבית מדרש גבוה יותר בזכות השגיו הבולטים והתנהגותו, הוא יושב לפני ת"ח ומתלמד - "לא תגורו מפני איש" - זה תלמיד היושב לפני רבו בדין¹². כלומר, הוא מתחנך לא רק לציות ולהקשבה, אלא גם לביקורת ולחשיבה עצמית. רק אדם כזה יעלה לגדולה וימלא את מקומו של חכם שפרש מבית הדין. בחירה זו, היא לא של הציבור הרחב שעלול לטעות - והרי זה החסרון הגדול של כל שלטון דמוקרטי עליו כבר הצביע אפלטון, בתמיהתו אודות סיכוייו של שליט חכם להיבחר במשטר דמוקרטי כאשר רוב הציבור סכלים, כמו כן, היא אף לא על פי מוצאו ועושרו, אלא אך ורק על פי סגולותיו האישיות בתחום החכמה והמוסר, כאשר הבוחרים הם החכמים המנוסים ביותר בתחום של שיפוט, ביקורת וחקיקה. כלומר, הוא עובר את המסננת המחמירה ביותר עד שהוא זוכה לסמכות שלטונית בתחום זה.

הנביא, נבחר ע"י הקב"ה¹³, לא ע"י רבותיו ולא ע"י הציבור. כאן אנו עדים לייחודיות של הקיום היהודי הלאומי והמדיני - במרכזו עומדת הברית בין הקב"ה לישראל. ברית זו, כשם שהיא בעלת ערך קונסטיטוטיובי¹⁴ בקיום היהודי, כן היא גורם לפעולות מיוחדות של הקב"ה כלפי עם ישראל, כגון: התגלויות תדירות, החל מנתינת התורה, ועל-ידי כל הנביאים שנשלחו כדי לסייע ולהתערב על מנת לתקן את העוולות שנוצטברו תוך כדי חיי העם בארצו ומדינתו.

דבר חשוב נוסף: אנו לא רואים שמוסד אחד ממוסדות אלו מתנשא על אחר. וזהו עיקרון בסיסי וחשוב בכל שלטון. המוסדות האלו מאזנים אלו את אלו, אין המלך יכול להיות כהן, בד"כ אינו חבר בסנהדרין, אף על פי שהוא חכם, ונשיא הסנהדרין אינו צריך להיות לא מלך ולא כהן. נביא אמנם יכול לשאת באחד מהתפקידים האחרים, אבל לעומת גודל הנבואה, תוך כדי קבלת השליחות הנבואית, כל התפקידים במוסדות האחרים אינם משפיעים עליו. ההפרדה והאיזון צריכים לבטא נכונה את אותם

וחינוך חובה לכל ילד וילד מישראל מגיל 6 ואילך וב"ב דף כא ע"א, וירושלמי מגילה פרק א, עד כדי כך, שאמרו חכמים "היהרו בבני עניים שמהם תצא תורה" (נדרים פ"א, א); "הזהרו בבני עמי ארצות..." (סנהדרין טו).

12. "רבי יהושע בן קרחא אומר: מניין לתלמיד שיושב לפני רבו וראה זכות לעני וחובה לעשיר, מניין שלא ישתוק - שנאמר: "לא תגורו מפני איש" (סנהדרין דף ו:).

13. נביא אקים מקרבך... (דברים, פרק יז פסוקים טו-כב). וכן ברמב"ם, הלכות יסודי התורה פרק ז, הלכה ד-ה.

14. קונסטיטוטיובי - מכונן מייסד, לעומת רגולטיבי - מכוונן, משליט סדר. אלו שני מושגים פילוסופיים-משפטיים, המבטאים את הצד המהותי-עקרוני בקיום של כל תופעה, ואת הצד המסגל את המהות הזאת אל המצבים החולפים, כדוגמת חקיקה ראשית וחקיקה משנית.

העקרונות הלאומיים, כלומר, התשתית התרבותית וההיסטורית של עצם קיום העם ואופיו: יחסו אל הטבע, אל המוסר ואל הקודש, צריכים לבטא את זה בצורה נכונה שתשלים את החלקים האלה זה לעומת זה, גם אם ההשלמה הזו נוצרת לפעמים ע"י מתח וע"י מאבקים בין המוסדות הקיימים. אכן, אנו רואים פעמים רבות שהמקרא מבליט את המאבקים שבין המוסדות השונים - כיצד הנבואה ו/או הכהונה באות לעזרתו של המלך, או להיפך, מסתייגות ממנו.

ו. עקרונות המשטר בראי ההיסטוריה היהודית

כאשר אנו בוחנים את היישום של העקרונות המתוארים לעיל לאורך ההיסטוריה היהודית, אנו רואים כי הם הטביעו את חותמן על חיי העם לדורותיו.

מתקופת שאול המלך, עת עברו שבטי ישראל מהנהגה מקומית להנהגה ריכוזית, ועד לחורבן הבית הראשון, אנו מוצאים, בדרך כלל, התאמה בין עקרונות המשטר האידיאלי למבנה המדינה ההיסטורית. מוסד המלוכה אויש מימי דוד ואילך ע"י שושלת בית דוד, מוסד הכהונה הגדולה אויש ע"י שושלת בית צדוק, ומוסדות המשפט והנבואה אוישו ע"י אישים שונים, שנבחרו עפ"י הישגיהם האישיים ולא עפ"י השתייכותם למשפחה כלשהי.

בראשית ימי בית שני, פסקה הנבואה מישראל, תפקידי הנביא הועברו, במידת האפשר, לחכם, עד כדי כך שלאחר מכן נמנו וגמרו "חכם עדיף מנביא"¹⁵.

באמצע תקופה זו, עת חזרה מלכות לישראל, אוחדו מוסדות המלוכה והכהונה ע"י מלכי בית חשמונאי, אשר שימשו בו בזמן גם ככהנים גדולים. איחוד זה הינו סטייה מהמבנה העיקרוני הנ"ל. בתקופה מאוחרת יותר יצאה ביקורת על איחוד זה מפי הרמב"ן¹⁶. את מוסד המשפט מלאה הסנהדרין, שהיתה מורכבת משבעים ואחד חכמים, שנבחרו עפ"י גדולתם בתורה.

לאחר חורבן הבית השני, מילא מוסד הנשיאות באופן חלקי את תפקיד המלוכה, עקב היות עם ישראל תחת שלטון רומי. שושלת זו היתה מיוחסת לדוד המלך, כאשר התפקיד עבר מאב לבן¹⁷.

15. "אמר רבי אבדימי דמן חיפה: מיום שחרב בית המקדש, ניטלה נבואה מן הנביאים וניתנה לחכמים. אטו חכם לאו נביא הואי הכי קאמר: אע"פ שניטלה מן הנביאים, מן החכמים לא ניטלה. אמר אמימר: וחכם עדיף מנביא, שנאמר: 'ונביא לבב חכמה' (ותהלים צ'). (בבא בתרא דף יב.).

16. "...ואפשר גם כן שהיה עליהם חטא במלכותם, מפני שהיו כהנים... ולא היה עליהם למלוך רק לעבוד את עבודת ה'" ורמב"ן, בראשית פרק מט פסוק יז.

17. "לא יסור שבט מיהודה" - אלו ראשי גלויות שבבבל, שרודין את ישראל בשבט, "ומחוקק מבין רגליו" - אלו בני בניו של הלל, שמלמדין תורה ברבים" (סנהדרין ה.). אודות ייחוסו של הלל לדוד המלך ראה ירושלמי, תענית פרק ד הלכה ב.

הסנהדרין, בגלוייתה הרבות, המשיכה לשמש בתפקידי מוסדות המשפט והנבואה. לעיתים עמד בראשה הנשיא, אך היתה סמכות לחכמי הסנהדרין להעבירו מתפקידו כראש הסנהדרין¹⁸. ובכך שמרה הסנהדרין על עצמאותה.

עם חתימת המשנה ומעבר המרכז התרבותי-רוחני מארץ ישראל לבבל, החליף מוסד הריש גלותא הבבלי את מוסד הנשיאות הארץ-ישראל. שושלת זו אף היא היתה מיוחסת לדוד המלך¹⁹, ותפקיד זה גם הוא עבר מאב לבן, כבנשיאות. את מוסד הסנהדרין מחליפות ישיבות בבל המפוארות על שלל לומדיהן. בו בזמן ברחבי האימפריה הרומית, התגבשו הקהילות היהודיות שלא עמדו תחת סמכות רוחנית או משטרית אחת.

מאז ואילך, בהעדר מדינה, ה"קהילה" היתה צריכה להיות אותו גרעין, שבחזרתו אל הקרקע הפוריה יוכל להנביט מתוכו את המדינה היהודית הזו שוב. עלכן הקהילה היהודית בנויה אף היא, פחות או יותר, על פי המבנה המקורי של המדינה היהודית: 1. "שבעת טובי העיר" - תפקיד ששואב את סמכותו מן הציבור, בתהליך של בחירות. זו היא ההנהגה הביצועית, הלא-דוקא דתית, של הקהילה, אשר ביטאה את כח הממלכתיות, את המלך. 2. בית הדין והרב - המקבילים לתפקיד הסנהדרין. 3. "היכל" - "מקדש מעט", החזן והגבאי בתפקיד כהני. 4. תפקידי ביקורת עוגנו בתקנות הקהילות, כלומר, היכולת למחות נגד המוסדות מתוך הנחה שהביקורת הזו צריכה להישמע, מלבד הביקורת של בית הדין, ומתח מסוים בינו לבין "שבעת טובי העיר", שגם שם היו הדברים באיזון עדין של מתח ולא תמיד של התאמה.

ז. מטרת המשטר וייחודיותה של המדינה היהודית

ענינו של כל משטר הוא הסדרת החיים, השקטת התסיסה והבעיות. אבל המטרה יכולה להיות עצם השקט והסדר, או שהמטרה היא הכשרה והיערכות לקראת מילוי חזון. כפי שמחנה ישראל הוכן על פי דגליו וצדדיו לקראת השראת השכינה, כך גם המשטר הינו לצורך השראת השכינה - הופעה של "ממלכת כהנים וגוי קדוש". וכל הרשויות, מלבד מה שהן מתבקשות מעצם צרכי החיים, בכל זאת הן יונקות את תוקפן מן הציווי שבתורה. ולו היו נצרכות רק לשם הסדרת החיים, הרי הציווי מיותר, כי החיים בעצמם מביאים לכך. מכאן אנו למדים, שהכפילות הזאת, גם ביטוי של תנועת החיים וגם ציווי של תורה, מבטאת חתירה למצב מיוחד שנקרא קדושה. זה לא רק חולין בטהרה, שזה המצב המתוקן של כל מדינה ואומה, אלא השאיפה להשראת השכינה, למצב של "ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים".

18. ברכות כז-כח. במעשה ר' יהושע ור"ג.

19. ראה הערה 17, וכן בירושלמי (יומא פרק ז' הלכה טו): "... שם (בבבל) מוליכין את התורה אצל ראש הגולה ע"י שזרעו של דוד משוקע שם".

נקודה זאת קשורה גם למקורה הייחודי של המדינה היהודית. כל מדינה או התקבצות חברתית נעשית על בסיס אמנה חברתית תועלתית (היסטורית או פילוסופית) שכרתו בני המקום, כדי להגן על עצמם ולהבטיח את שלומם, או בהתפתחות טבעית, הנובעת מאופיו החברתי של האדם. על גבי תשתית המדינה התפתחה גם הדת, המספקת את הצרכים הדתיים של אזרחי המדינה, כדברי ריה"ל: "דת המיוסדת על ההיגיון ומכוונת להנהגת המדינה" (מאמר ראשון, פסקה ג). לא כך במדינה היהודית, המושתתת על הייחודיות של קיום האומה. לא קיבוץ אנשים שגרו בשכנות זה לזה, אלא אומה יהודית שנוצרת על ידי חזון האבות חזון שנגלה להם מתוך עצמם, ומתוך חשיפת קשרם עם אלוקים. חזון זה הוא שמכונן את האומה, וממילא, הוא זה שמביא ליציאת מצרים ולמתן תורה, ולכך שהציבור המסוים הזה, יורשי האבות, רוצים ומעוניינים שמה שיעצב אותם, מה שינחה אותם בחייהם, כישות היסטורית, זה יהיה דבר ה'. וממילא, במבנה המדינה היהודית אנו מוצאים את דבר ה' כתכלית הבסיסית, כתשתית של "ממלכת כוהנים וגוי קדוש", התכלית הבסיסית של קיום הישות ההיסטורית הזאת שנקראת עם ישראל. וזו המשמעות של תורה - הוראה בהקשר הלאומי, שהיא מכוונת מדינה ואומה, להבדיל מאומה שמכוונת דת המתאימה לצרכיה. אמנם ודאי שגם האומה עצמה יוצרת צדדים, פנים וקווי האופי של הרוחניות בהתממשותה בפועל²⁰. ועל כן שני היסודות האלו - הצו האלוקי והאופי הלאומי - באים לידי ביטוי במבנה המשטר וברעיון הפרדת הרשויות והאיזון ביניהן.

תפילתנו היא, שבשנת החמישים למדינת ישראל שקמה בחסד ד' תוך כדי תהליך מופלא של קיבוץ גלויות, הפרחת ערים נשמות וזקיפות קומתה של האומה, דברים ראשוניים אלה יסיעו בדיון הציבורי אודות זהותנו התרבותית וביטוייה החברתיים והמדיניים על ידי חשיפת עקרונות קיום עמוקים של האומה כישות הסטורית תרבותית-רוחנית וישומם בחיים הארציים-ציבוריים שלנו.

20. ראה דברי הרב זצ"ל (אורות התורה פרק א, א). אנו חשים, שרוח האומה, הקשורה כשלהבת בגחלת באור תורת אמת, היא גרמה באופיה המיוחד שתורה שבעל פה נוצרה בצורתה המיוחדת. ודאי כלולה היא תורת האדם הזאת בתורת ד' - תורת ד' היא גם היא". שם ב': "תורה שבעל פה מונחת היא בעצם אופיה של האומה, שמצאה את ברכתה על ידי הגילוי השמימי של תורה שבכתב".